

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

OCTOBER
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22e JAARGANG
Nº 10

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

ALGEMENE VERGADERING.

De leden worden hierbij uitgenodigd tot bijwoning der Algemene Vergadering op Vrijdag 25 November a.s. om 19.30 uur in een der zalen van het Aartsbisschoppelijk Museum, Agnietenstraat 1 te Utrecht.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van vorige vergaderingen.
3. Verslag van de secretaris over 1948.
4. Rekening en Verantwoording van de penningmeester over 1948, nadat het daarop betrekking hebbende prae-advies van drie leden zal zijn uitgebracht.
5. Benoeming van drie Bestuursleden wegens het periodieke aftreden van de heren Mr. A. N. L. Otten, Ir. J. D. M. Bardet en Dr. A. J. v. d. Ven, die herkiesbaar zijn.
6. Rondvraag.
7. Sluiting.

Na afloop van deze vergadering zal Prof. Dr. A. E. van Giffen uit Groningen een lezing met lichtbeelden houden over:

„Opgravingen van drie Romeinse Castella (versterkte plaatsen) te Utrecht, Vechten en Valkenburg aan de Rijn.”

Dit onderwerp zal door de recente opgravingen op het Domplein ongetwijfeld veler belangstelling hebben; het verheugt het Bestuur dan ook buitengewoon dat een zo bij uitstek bevoegd spreker als Prof. Van Giffen, bereid is gevonden ten aanhore van de leden van „Oud-Utrecht” nadere mededelingen omtrent zijn onderzoekingen te doen. Gaarne spreken wij de verwachting uit dat vele leden aan deze uitnodiging gevolg zullen geven.

Namens het Bestuur:

A. N. L. OTTEN, Voorzitter.

Th. A. HOOG, Secretaris, Drift 17.

VAN BOEKEN EN ROUWMANTELS.

Ter gelegenheid van haar 200-jarig bestaan heeft de firma Blikman en Sartorius te Amsterdam een gedenkschrift¹⁾ uitgegeven, waarvan de tekst door mejuffrouw dr. C. C. van de Graff is verzorgd.

De technische uitvoering van den kwartijn is natuurlijk in overeenstemming met de vooraanstaande plaats, die de firma onder de grafische bedrijven van ons land inneemt.

Het bijzondere van den inhoud is, dat het geschiedverhaal niet voornamelijk op een opsomming van de luisterrijkste voorvallen en van de hoogste omzetgetallen steunt, doch een gedocumenteerde weergave van den bedrijfsgang onder den druk van het maatschappelijk gebeuren is. Vooral door de breede bewerking der eerste hoofdstukken: een beschrijving der zaak en haar leiders in de eeuw harer opkomst, kreeg het boek ook cultuurhistorische waarde. In het latere tijdvak was deze wijze van bewerking minder gemakkelijk, soms onmogelijk door de vele aandacht vragende bijzonderheden van het allengs meer ingewikkeld en minder persoonlijk wordende bedrijfsleven.

Een en ander zou echter geen vermelding in dit Maandblad rechtvaardigen, als er ook niet een merkwaardige relatie van den grondlegger der Amsterdamsche firma met een Utrechtsche drukkersfamilie in ter sprake kwam. Zij toont aan, zooals ook wel uit andere bronnen blijkt, dat de betrekkingen tusschen de vakgenoten in den lande niet alleen zakelijk-schriftelijk, doch ook vriendschappelijk-persoonlijk onderhouden werden. Meer dan tusschen de zoons en dochters van plaatselijke collega's kwamen huwelijken tusschen de kinderen van hier en elders werkende vakgenoten tot stand. De eerste zijn wellicht onder den invloed van lokale concurrentie-gevoelens belemmerd, de laatste door den meestal intern doorgebrachten leertijd van den van elders gekomen patroonszoon bevorderd. Ook zullen wel vriendschappelijke verhoudingen ontstaan zijn, doordat de jonge mannen van hier en daar hun vak-opleiding gelijktijdig bij eenzelfde patroon hadden genoten.

Nadat zijn eerste vrouw in het najaar van 1756 overleden was, hertrouwde de 35-jarige Hendrik Willem Dronsberg, de stichter der firma Blikman en Sartorius, nauwelijks een half jaar later met de 29-jarige Christina Hendrina Dinant te Utrecht. Zij stamde van moederszijde uit het Utrechtsche drukkersgeslacht der Van Poolsums, dat sedert het midden der 17de eeuw gedurende ongeveer honderdvijftig jaar in vijf generaties te Utrecht heeft gewerkt.

Haar grootvader Jurriaan (1645—1696) had omstreeks 1660 het bedrijf van den naar Amsterdam vertrokken Jan van Waesberge „op de Plaets recht tegen over 't stadhuis” overgenomen.

Nadat de zaak zeven jaar lang door zijne weduwe met succes was gaande gehouden, nam hun tweede zoon Jacobus (1681-1762) in 1697 de leiding over. Die zoon was door zijn huwelijk weer met de Amsterdamsche boekverkoopersfamilie Boom verwant. Tal van groote, typografisch fraai en degelijk verzorgde werken, die hun wetenschappelijke waarde tot in den tegenwoordigen tijd gehandhaafd hebben, zijn door Jacobus uitgegeven. Van sommige periodieke uitgaven van plaatselijk belang, die nog in gewijzigden vorm bestaan, heeft hij den grondslag gelegd.

Hun dochter Hendrina (1689-1782), de zuster van Jacobus, was in November 1714 in de Catharijnekerk te Utrecht getrouwd met Christoffel Dinant, vrijheer van Vuren en Dalem. Nadat haar man vóór den eersten Maart 1730 te Gorinchem overleden was, keerde zij in Mei 1735 naar Utrecht terug. Enkele dagen later deed zij afstand van de heerlijkheid Vuren en Dalem; zij zal dus wel gefortuneerd zijn geweest, want in 1771 bedroeg de overdrachtswaarde dezer heerlijkheid nog 103.000 gulden.

Toch vestigde Hendrina zich als winkelierster in haar geboortestad. De lijst van inwoners der stad Utrecht uit 1747, het manuaal voor de inning der zgn. liberale gifte (2% van het vermogen, om de kosten van den tegenstand tegen het tijdens den Oostenrijkschen successie-oorlog ook in ons land opdringende Fransche leger te kunnen bestrijden), vermeldt: de weduwe Hendrina Dinant, winkelierster met twee (harer vijf) kinderen, Jacob oud dertig, Christina Hendrina (twintig jaar) en een dienstbode. Zij woonden op de Oudegracht in het huis „de vergulde Swaen”, dat Hendrina eerst in huur had, maar in het najaar van 1753 heeft aangekocht. Waarschijnlijk heeft zij in dat pand het beroep van rouwmantelverhuurster uitgeoefend, want in 1807 verzocht haar schoondochter Helena Adriana Schröder, de weduwe van haar zoon Christoffel Hendrik, aan het stadsbestuur van Utrecht „om survivance van haar ambt als rouwmantel-verhuurster voor haar dochter Adriana.” Verondersteld mag dus worden, dat Christoffel Hendrik zijn moeder in haar winkelzaak was opgevolgd.

Merkwaardig is, dat in „de vergulde Swaan,” toen Oudegracht 69, nu 123, welk pand thans den naam „Blankenburgh” ten onrechte in den gevel voert, nog altijd een filiaal van Schröder's manufacturenhandel gevestigd is.

Verhuurster van rouwgoed moet in vroeger dagen wel een deftig en derhalve winstgevend beroep zijn geweest, de nakomlinge van een vrijheer waardig, want het stond ter begeving van de heeren van 't stadhuis.

E.

¹⁾ C. C. van de Graft, *Lotgevallen van een Amsterdams koopmanshuis, 1749—1949*. Amsterdam [1949]. (292 blzn. met portrn., afbn., plattegrn. en facs.) 40.

RIJNWIJK ONDER ZEIST.

Op vererend verzoek vestig ik de aandacht op een artikel van Dr A. J. van de Ven in de te Bern verschijnende Internationale kirchliche Zeitschrift, 1949, blz. 115—139, onder den titel: La communauté cistercienne de la maison de Rijnwijk, pres d'Utrecht.

Dit artikel werd met enkele andere, ook voor Utrecht van min of meer belang, geschreven als een „eretecken” voor Mgr. Dr A. Rinkel, ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar aan het Seminarie te Amersfoort.

Dr. van de Ven behandelt in zijn artikel een merkwaardig tijdperk uit de historie van huize Rijnwijk. In 1726 kocht Mr. Adriaan Wittert het huis met omgeving voor f 8500. Van deze koopsom nam A. I. de Brigode du Bois, ook koopman te Amsterdam, f 2400 voor zijn rekening, en daardoor waren zij in staat aan een aantal monniken uit de abdij Ozoal, die naar ons land waren uitgeweken, onderdak te verschaffen.

De schrijver geeft in den brede aan, waarom en hoe deze geestelijken hier gekomen zijn.

De reden was de vervolging wegens het niet aanvaarden van de befaamde Bul Unigenitus, waarin een werk van Père Quesnel veroordeeld werd om 101 genoemde stellingen, van welke, naar hun mening vele puur evangelisch waren. Deze strijd moet gezien worden in groter verband en met het oog op het leergezaq in de katholieke kerk, of n.l. „de Paus” dan wel „de Kerk” onfeilbaar leert.

De uitgeweken monniken stelden zich onder leiding van de Utrechtse Aartsbisschop Barchman Wuytiers. Hun orde-regel wordt in entenso vermeld.

Hun lotgevallen zijn o.a. beschreven in het Jaarboekje van „Oud Utrecht” 1929, en men vindt van hen en over dit gehele tijdperk belangwekkende bijzonderheden in de Bernse dissertatie van Prof. Dr. P. I. Maan, welke dit jaar te Assen is uitgegeven.

In dezelfde aflevering wordt Nicolas Le Gros genoemd en het „Concilie van Utrecht 1763” onder de loupe genomen. Voor de historie van Utrecht dus een rijk nummer. L.

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

In den namiddag van Zaterdag den 17den December a.s. zal een excursie naar de Universiteitsbibliotheek aan de Wittevrouwenstraat plaats vinden, waarbij na een korte inleiding middel-euwsche handschriften der Utrechtsche school en wiegedrukken van Utrechtsche drukkers getoond en toegelicht zullen worden.

Nadere bijzonderheden zullen in het e.v. nummer vermeld staan.

DE TAND DES TIJDS.

Aan het begin van de Voorstraat, als men van de Neude komt rechts, stond een oude gevel (genummerd 3) met een gedrukte (lage) halsgevel, van boven afgedekt met een kroonlijst, aan vele leden van Oud-Utrecht wel bekend.

Deze gevel is plotseling verdwenen.

Het zal een week of acht geleden zijn, dat ik — afgestapt bij de bushalte — ontdekte, dat ervóór een houten omheining was aangebracht en dat men bezig was deze voorgevel af te breken. De gevel stond niet op de monumentenlijst, zoals ik wist, en men kon deze dus slopen zonder in enige wettelijke overtreding te komen, behoudens de bepalingen van de gemeentelijke bouwverordening natuurlijk," maar daar het mij bekend is, dat het Bouwen Woningtoezicht van deze gemeente er altijd op uit is zo veel mogelijk mede te werken om te behouden hetgeen historisch of architectonisch van belang is, vermoedde ik wel, dat in dit geval „behouden" niet mogelijk was gebleken. Dit vermoeden was juist; bij informatie te bevoegder plaatse werd mij medegedeeld, dat de gevel in de vervallen staat, waarin zij was geraakt, niet te herstellen was en dat het alléén mogelijk was de gevel geheel af te breken en van de oude stenen te herbouwen. Dit schijnt de bouwer te kostbaar te zijn geweest, tenminste het resultaat is, dat een moderne gevel de oude heeft vervangen en iets ouds, dat nog attractie had en een aardig accent gaf aan de gevellijn der huizen aldaar, is verdwenen.

Had dit niet voorkomen kunnen worden?

Indien de gevel op de monumentenlijst was geplaatst, dan was er in de loop der tijden meer aandacht aan dit pand besteed; ook had de eigenaar allicht daardoor tijdig vanwege Bouw- en Woningtoezicht aangemaand kunnen zijn, de gevel te herstellen als deze bouwvallig werd en gevaar opleverde voor instorting.¹⁾

Het is te begrijpen, dat in den beginne bij het opmaken van de monumentenlijst daarop allereerst zijn geplaatst de objecten van hogere orde maar, naarmate de tand des tijds blijft doorknagen en verval met zich brengt lijkt het mij zeer wenselijk ook objecten van „lager orde" op de lijst te plaatsen. Zo zijn er nog

1) Op grond van de Monumentenverordening van de gemeente Utrecht (art. 5) is het op straffe van een hechtenis van max. 6 dagen of geldboete van max. f 25.— verboden een bouw- of kunstwerk — of een deel daarvan — dat op de monumentenlijst voorkomt, geheel of gedeeltelijk te slopen, te verplaatsen of te veranderen. Het is echter niet verboden het te laten in een vervallen toestand, noch is er een gebod, het in een voldoende staat van onderhoud te houden. Ook is in genoemde verordening niet uitdrukkelijk het recht gegeven aan opsporingsambtenaren een dergelijk object inwendig te onderzoeken, buiten het geval, hierboven genoemd, omschreven in art. 5 der Monumenten Verordening. Dit is een leemte, waarin nog niet voorzien is.

vele in onze stad, welke men niet gaarne zou zien verdwijnen en toch is dit onvermijdelijk hun lot indien men lijdelijk blijft.

Het proces van verval dat zich onopgemerkt achter een gevel voltrekt is juist de oorzaak, waardoor in de loop der eeuwen zo veel is verloren gegaan!

Wat een mensengeslacht aan culturele waarden heeft overgenomen van vroegere geslachten moet het in ongeschonden staat weer overgedragen aan opvolgende geslachten, dit is een ongeschreven plicht.

A. N. L. O.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE UNIVERSITEITS- BIBLIOTHEEK.

De geschiedenis der Utrechtse universiteitsbibliotheek wordt geacht te beginnen bij het raadsbesluit van de 8ste October 1581 „om bij inventaris of te eysschen de boucken, onder de collegiën (kapittelen) ende conventen (kloosters) noch zijnde, om dairaf een bibliotheque te mogen maken”. De uitvoering van dit besluit werd — zo schrijft de heer G. A. Evers in „Bibliotheekleven XXXIV” — het uitgangspunt, dat tot de vorming heeft geleid van de stedelijke boekverzameling, die in 1634 aan het toen tot stand gekomen „athenaeum illustre” dienstbaar werd gemaakt en uit welke instelling twee jaar later de Utrechtse hogeschool is voortgekomen.

Aan zijn uitvoerige bijdrage ontleen wij enkele feiten uit de geschiedenis van de instelling.

Aan de eerste oproep schijnt door geen der geestelijke instellingen gehoor te zijn gegeven, zodat een klein jaar later de raad zijn gecommiteerden opdroeg het nog eens te proberen en nu „int vruntschap”. Maar ook deze poging had, te oordelen naar hetgeen bewaard is gebleven, weinig resultaat.

Doch in vele gevallen waren de boekverzamelingen ook verspreid of vernietigd. De schrijver gaat na wat er omtrent de verschillende bibliotheken bekend is en komt dan tot de volgende conclusie:

Uitgaande van de veronderstelling, dat elk mannenconvent minstens 200 banden bezat, zoals voor de Karthuizers en de Regulieren gebleken is, dan zijn van de omstreeks 2200 kloosterboeken ongeveer 25 %, 504 banden bewaard gebleven. Een overeenkomstige schatting leidt tot 10 %, 110 van 1000 banden voor de kapittelen. Sommige kloosters zullen wel rijker, andere daarentegen, zoals bijvoorbeeld de cellebroeders en de karmelieten, armer dan 200 banden zijn geweest. Om de omvang der Utrechtse boekverzamelingen nauwkeuriger te bepalen zou men echter over veel meer gegevens moeten beschikken.

Het Sint-Janskapittel besluit dat het koor van de Janskerk tot bibliotheek mag worden ingericht.

De Utrechtse gemeenschap had zodoende haar eerste openbare boekerij gekregen, maar nergens blijkt van de wijze waarop de vroede mannen van die tijd gemeend hebben ze voor de kleine kring, die onder gewijzigde begrippen en verhoudingen van haar eenzijdige inhoud zou kunnen genieten, bruikbaar te maken. Nog in 1601 werd zij „taliter qualiter” door de koster der Janskerk bewaakt, die daarvoor 28 gulden 's jaars genoot. 's Mans zorg schijnt echter niet voldoende en zijn gezag niet groot te zijn geweest, want na de uitvoering van het besluit van de 6e Juli van dat jaar, „omme inventaris te doen maecken”, lekte uit, dat vele boeken terug genomen en moeilijk te achterhalen waren.

Zeer waarschijnlijk waren de boeken formaatsgewijs in de kasten geborgen en konden ze ter borsthoogte op de glooiende afdekking der „pulpitra” worden uitgelegd en geraadpleegd. Zo ongeveer bleef de toestand tot twee belangrijke legaten werden ontvangen, het ene van mr. Everard van de Poll, in 1603, en het andere van Huybert Edmond van Buchell in 1605. Door deze erflatingen beschikte de boekerij opeens over uitgebreide collecties van geschriften over onderwerpen, welke gedurende de 16e eeuw de gemoederen hadden beroerd en kreeg ze actuele betekenis voor de tijdgenoot.

De voorrede van de eerste catalogus, door de predikanten Speenhovius en Taurinus samengesteld en in 1608 in druk verschenen, verklaart en de indeling toont het ook aan, dat de boektitels volgens de vakken gerangschikt en deze weer volgens de standaardgrootte der boeken onderverdeeld waren. Die systematiek hield ongetwijfeld met de plaatsing, de volgorde der boeken, die met de sneden naar voren in de kasten stonden, verband. Op die sneden waren de signatures, plaatsaanduidingen, geschreven, een cijfer en een letter, welke misschien het planknummer en de alfabetische volgletter van het boek op die plank hebben aangewezen. De cijfers lopen te hoog, om ze als een aanwijzing van het aantal aanwezige kasten te kunnen beschouwen. Merkwaardig is het, dat deze indelingswijze naar vakken en verder naar formaten nog in gebruik is, al werd ze geleidelijk aan meer gedifferentieerd.

De verdeling naar formaten, die de economische benutting der plaatsruimte in de kasten bevordert, schijnt in die dagen weinig toegepast te zijn geworden. Von Uffenbach, de bereisde burgemeester van Frankfort, die in het begin der 18de eeuw vele bibliotheken bezocht en beschreef, zag ze voor „Prahlererey, um zu zeigen, wie viel Folianten man habe”, aan.

In 1638 strekte de schepen Cornelis Booth zijn zorg over de

bibliotheek uit en tijdens het beheer van deze bibliophiele medicus, dat tot zijn dood in 1678 heeft geduurd, kwam de organisatie der instelling tot stand, zoals die vrijwel onveranderd tot de overgang aan het rijk, in 1815, heeft gegolden.

Achter aent choor werd in April 1641 „een huysken voor den bibliothecaris” gebouwd met een eigen ingang, waardoor alleen deze functionaris mocht binnentreden. Dit is het nog tussen de achterste steunberen staande lage gebouwtje met een oppervlakte van omstreeks 8 M². De ingang voor het publiek was in de Kapel van Thomas van Nijkerken.

De ontwikkeling van de omvang der bibliotheek blijkt uit een vergelijking van het aantal titels der verschillende catalogi en een gespecificeerde opgave in de Franse tijd. Van 336 handschriften en 5470 gedrukte werken in 1608 groeide de verzameling tot 681 handschriften en 8699 gedrukte werken in 1813. In 205 jaar tijds was ze dus met 3229 werken, dat was gemiddeld 10 à 11 per jaar, toegenomen. Het in 1813 voorhanden aantal werken bestond uit rond 30.000 delen.

In de jaren tussen 1817 en 1821 werd een deel van het leegstaande paleis van Lodewijk Napoleon aan de Wittevrouwenstraat voor de universiteitsbibliotheek ingericht en in die jaren deed de voormalige kapittelkamer van de Janskerk als lees- en werkkamer dienst.

AMERSFOORTS UITBREIDINGSPLAN.

Een groot aantal ingezetenen van Amersfoort heeft aan Ged. Staten en aan de leden van de Gemeenteraad een adres gezonden waarin zij verschillende bezwaren tegen het uitbreidingsplan opperen. Door de uitvoering van dit plan zal naar hun mening een onoverkomelijke schade worden toegebracht aan het oude Amersfoort. Dat zij daarin niet alleen staan bewijzen de bezwaarschriften van de Bond Heemschut, de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond, de Oudheidkundige Vereniging Fléhite en nog vele anderen.

